

ОСНОВНІ ВІХИ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ І ПУБЛІЦИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВАЛЕНТИНА МОРОЗА В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Стаття висвітлює основні етапи громадсько-політичної діяльності українського історика і публіциста, колишнього дисидента Валентина Мороза в Україні у 90-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст. Автор аналізує його націоналістичні, політологічні ідеї та роль у ключових подіях історії України періоду незалежності. Досліджено основні публіцистичні твори В. Мороза, зокрема «Націоналізм ХХІ століття», «У пошуках українського Піночета», «Роль селянина-власника у сучасному українському відродженні» тощо. У статті розкривається внесок В. Мороза у поширенні ідей українського націоналізму та україноцентризму.

Ключові слова: Валентин Мороз, український націоналізм, Соціал-національна партія України, Аграрна партія України, Революція Гідності.

Валентин Якович Мороз – уродженець Волині, український історик і публіцист, один із лідерів українського дисидентського руху, який тринадцять років провів у радянських тюрмах і таборах. Протягом 1979–1990 рр. він знаходився у вимушеній еміграції у США і Канаді. Тільки в останні роки «перебудови» колишній політв'язень отримав можливість повернутися до України та відразу розпочав активну роботу, спрямовану на реалізацію української національної ідеї, поширення в суспільстві ідей українського націоналізму та вироблення націоналістичних та політологічних концепцій. Предметом даного дослідження є основні напрямки і зміст політичної, громадської та публіцистичної діяльності В. Мороза на території України протягом 1990–2014 рр. Історіографічні напрацювання із даної проблеми майже відсутні; можна відзначити тільки окремі згадки у працях О. Гриніва, О. Полянського, О. Шановської, Н. Шайди [8; 26; 27; 28]. До джерельної бази входять книги, публіцистика, публічні виступи та інтерв'ю В. Мороза, матеріали періодичних видань «Анабазис», «Соціал-націоналіст», «Орієнтири».

Протягом еміграційного періоду Валентин Мороз продовжував боротьбу за відновлення української державності. У кінці 80 – на початку 90-х рр. ХХ ст. він не залишався осторонь активізації національного життя в Україні. Проживаючи в Канаді, В. Мороз видавав та редагував часопис «Анабазис», у якому розміщувалися його статті, присвячені поточній ситуації в Україні та передруки із власне українських видань, зокрема «За вільну Україну», «Наше слово», «Молода Галичина», «Ратуша» тощо.

У травні 1990 р., після двох десятиліть перебування поза межами батьківщини, В. Мороз отримав дозвіл від радянської влади відвідати Україну. Він здійснив 12-денний візит до Києва та Львова, під час якого виголосив десять промов на актуальні суспільні та історичні теми. Зокрема, у його виступах висвітлювалися такі проблеми, як «Необхідність історії України, побаченої українськими очима», «Голод 1933 року і українізація», «Геополітичні підстави української державності» тощо. Найбільш знаковою була промова В. Мороза під час 40-тисячної народної демонстрації у Львові [20]. Виступи історика були спрямовані на активізацію українського національного руху, поширення ідей українського націоналізму в суспільстві, висвітлення «білих плям» української історії.

Протягом 25–28 жовтня 1990 р. у Києві відбувся II з'їзд НРУ, на якому до програми Руху було включено положення про головну мету організації – досягнення незалежності України. В останній день з'їзду перед делегатами виступив Валентин Мороз. Квінтесенцією його промови був заклик до створення національно орієнтованих збройних сил України [13].

У подальші місяці В. Мороз активно займався поширенням українських національних ідей та проукраїнського бачення вітчизняної історії серед молоді. Протягом січня – квітня 1991 р. він прочитав курс лекцій «Україна в ХХ столітті» студентам Київського та Львівського політехнічних інститутів, Львівського медичного університету

та ін. Виступи В. Мороза були помітними подіями в громадському житті України та часто ставали чимось більшим, ніж просто виступи. Зокрема, слухачі лекції професора Мороза в Львівській політехніці 4 квітня 1991 р. зібрали 347 карбованців у фонд допомоги страйкуючим шахтарям м. Червонограда [15]. У інтерв'ю того періоду історик акцентував увагу на провідній ролі Галичини в українському русі, висловлював сподівання про швидке і активне національне відродження на Східній Україні, а також формування національної армії [6]. У квітні 1991 р. В. Мороз здійснив візит до Івано-Франківського педагогічного інституту, де відбулася його зустріч із викладачами кафедри історії України та студентами [3, с.69]. Акт проголошення незалежності України 24 серпня та його підтвердження на референдумі 1 грудня 1991 р. В. Мороз сприйняв з піднесенням: «Нарешті відбулося те, за що сидів, мене сповнювали почуття радості...» [10]

У незалежній Україні колишній дисидент Валентин Мороз активно займався викладацькою діяльністю. Протягом 1991-1993 рр. він був завідувачем кафедри українознавства в Українському поліграфічному інституті у Львові. У 1993 р. Мороз почав працювати професором кафедри українознавства Львівського інституту фізичної культури імені І. Боберського та викладачем політології Львівської філії Української академії державного управління при Президентові України [4, с.444]. До 1995 р. історик викладав також на історичному факультеті Львівського державного університету ім. І. Франка [23].

Проживаючи у Львові, В. Мороз проявляв значну активність у сфері громадсько-політичного життя. У середині 90-х рр. ХХ ст. він зближується із Соціал-Національною партією України (СНПУ), заснованою в 1991 р., та її лідерами Ярославом Андрушківим, Андрієм Парубієм та ін.

В. Мороз друкував свої статті у офіційних періодичних виданнях СНПУ – журналах «Соціал-націоналіст», «Орієнтири», збірці «Правий напрям» тощо. Колишній дисидент вважався одним із провідних ідеологів партії, його авторитет як колишнього дисидента і борця з радянським режимом використовувався для популяризації партійної ідеології. За сприяння СНПУ у видавництві «Сурма» вийшли друком дві програмні брошури В. Мороза – «Націоналізм ХХІ століття» (1997 р.) та «У пошуках українського Піночета» (1999 р.) Видання цих статей було здійснено в рамках серії «Літопис української ідеї», метою якої було ознайомлення широкого кола читачів із спадщиною класиків українського націоналізму та пропаганда ідеї україноцентризму в найширшому розумінні цього слова [22, с.2].

Стаття «Націоналізм ХХІ століття» є переддруком виступу Валентина Мороза на урочистому святкуванні його 60-річчя 20 квітня 1996 р. у Львові. У цій праці В. Мороз виклав своє бачення місця і ролі нації в історії людства, сформулював ідею та основні постулати українського соціал-націоналізму, який був офіційною ідеологією СНПУ. Колишній дисидент вважав, що поділ людства на нації є природним, кожна нація наділена колективною свідомістю, а в світі існує своєрідна «черга націй» щодо верховенства над іншими. Сенс існування нації – в чеканні часу, коли наступить її черга бути центральною в світі і вищою за інших; така установка є в підсвідомості кожної нації. Всі без винятку народи, і великі, і малі, мають шанс стати наймогутнішими в світі. Первинними чинниками, що впливають на силу нації є її внутрішні, духовні ресурси і багатства, тоді як зовнішні показники – економіка, армія, територія – є менш важливими. Завданням націоналістів є пошук духовних сил нації та їх застосування задля зростання її могутності. При цьому В. Мороз зауважує, що «...справжні глибинні ресурси можна знайти тільки наступальним способом...», закликаючи до переходу від оборони свого власного, національного до його активного поширення в світі. [19, с.3–5].

В. Мороз передбачав значні зміни на геополітичній карті світу у відповідності з принципом «черги націй». На його думку, зоряний час світового гегемона 90-х рр. ХХ ст. – країн Північної Америки і Західної Європи – вже минув, тому Захід прямує до свого занепаду. Наступним світовим лідером в уяві Мороза повинна була стати Японія та «далекосхідні тигри» («японоцентрична зона»). А ще за декілька десятиліть повинна була

настати епоха «Заходу з людським обличчям» або «середньої зони», до якої історик відносив Україну, Туреччину, Литву, Хорватію, Словенію та Словаччину. Центральне місце серед цих держав повинна була б зайняти Україна, якій «...належить у майбутньому велика роль» [19, с.5–6].

Проте українська нація, за Морозом, не повинна просто очікувати свого великого часу, вона повинна активно працювати для того, щоб його прискорити. Шлях до величчя нації, на його думку, можливий тільки через націоналізм. Історик вказує на те, що український націоналізм пройшов у своєму розвитку ряд етапів – етнографічний (XIX ст.), волюнтаристський (XX ст.) В. Мороз говорить про особливу роль націоналізму у майбутньому для світу загалом та для України зокрема, вступаючи в протиріччя із концепціями «кінця історії» Ф. Фукуями та мультикультуралізму: «Світ ХХІ сторіччя приречений на націоналізм» [19, с.7].

Основними проблемами молодшої Української держави у 90-х рр. ХХ ст. В. Мороз вважав відсутність реальної національної ідеї та україноцентризму у всіх сферах життя. Історик був прихильником етнічної концепції побудови держави в Україні, повторюючи основне гасло націоналістів від часів М. Міхновського: «Україна – це держава української нації... Доки цього немає – все, що ми будемо – збудоване на піску» [19, с.15]. Мороз активно критикував політику Президента Л. Кучми за її нерішучість, низьку активність у національному питанні та відсутність чіткої україноцентричної позиції. Теоретик засуджував намагання владних діячів під прикриттям демократизму та ліберальності гальмувати процес творення модерної української нації. Колишній дисидент закликав до обережності у проведенні мовної політики, вважаючи, що українізація Сходу України повинна проводитися поступово. Зокрема, у регіоні Донбасу, за Морозом, слід акцентувати увагу швидше на економічних чинниках єдності з Україною, ніж на мовних чи культурних [19, с.15–16].

В. Мороз у своїй роботі вказував на основні засоби зміцнення України та наповнення її реальним українським змістом – створення позитивного образу українця, відмову від національного песимізму та приниження всього українського, перетворення України в активного суб'єкта міжнародних відносин, повна відмова від «малоросійщини» та комплексу неповноцінності. Дослідник акцентував особливу увагу на невичерпності національних духовних ресурсів сучасної України та українця, їх богообраності, величній історії, та закономірності подальшого посилення Української держави на міжнародній арені: «Ця обітована велич з часів князя Божа заповідана нам нашими Богами. Головна заслуга еліти – іти за нею. Все інше прийде само собою. Хліб завжди прийде як нагорода, як подяка людям, які будують велич, а не просто думають про хліб» [19, с.17–18].

У 1999 р. побачила світ брошура Валентина Мороза «У пошуках українського Піночета», в якій детально описуються та накладаються на реалії України періоду рубежу тисячоліть ідеї одного із найбільш відомих теоретиків українського націоналізму Миколи Сціборського (1898–1941).

В. Мороз у цій праці подав детальний аналіз основної теоретичної праці М. Сціборського «Націократія», яку він ставив у один ряд із «Націоналізмом» Д. Донцова та «Призначенням України» Ю. Липи в контексті впливу на формування ідеології українського націоналізму. Загалом «Націократія» оцінювалась В. Морозом як логічне завершення і синтез теорії українського націоналізму зразка міжвоєнного періоду [22, с.7–13].

В. Мороз бачив втілення ідей націократії М. Сціборського в першу чергу в диктатурі Августо Піночета в Чилі в 1973–1990 рр. Автор високо оцінював політичну діяльність Піночета, вважаючи, що він запровадив диктатуру, виходячи з потреб та інтересів чилійського народу. Мороз вказував на вагомі економічні успіхи Піночета, «чилійське економічне диво» – досягнення стабільності, притік іноземних інвестицій, масову заробітчанську еміграцію в Чилі. Серед основних причин успіху Піночета Мороз виділяв запровадження націоналізму як основи усіх сфер державної політики і

суспільного життя, а також введення комбінованої економічної моделі із змілим поєднанням приватної ініціативи та державного контролю. Також В. Мороз вказував на схожість ідей М. Сціборського з однієї сторони та політичних заходів у сфері економіки президента Франції Шарля де Голля (1958–1968) і японських урядів у 90-х рр. ХХ ст. з іншої. Публіцист зробив висновок про вірність та актуальність концепції націократії для сучасної України [22, с.14–17].

На думку історика, більшість проблем України на рубежі тисячоліть були пов'язані із відсутністю політичної та економічної стабільності. Їх вирішення В. Мороз бачив у запровадженні тимчасової диктатури на основі ідей націократії, тому закликав «знайти українського Піночета».

Досить цікавою є стаття В. Мороза «Збільшувати націоналістичний потенціал України», яка побачила світ в тижневику СНПУ «Соціал-націоналіст» 19 жовтня 1997 р., а згодом була передрукована у збірці «Правий напрям» (1998 р.) Колишній дисидент писав про важливість поширення ідеології українського націоналізму, яка могла б стати визначальним стабілізуючим фактором в умовах переходу України від комунізму до ринкової економіки. Він констатував відсутність реальних змін після «оксамитової революції» 1989-1991 рр. та визначав період після проголошення незалежності України як «епоху пізнього комунізму». В. Мороз закликав до створення культу української сили та перетворення України в потужну геополітично і по-справжньому незалежну державу. Конкретними кроками для здійснення цієї мети він бачив популяризацію історії українських силових структур та формування великодержавної ментальності в Україні [14].

На творчому вечорі з нагоди свого 65-річного ювілею В. Мороз у травні 2001 р. виголосив доповідь «Концепція світового українця». Він вкотре підкреслив тезу, що нація є найбільшою цінністю: «...нація – на рівні Бога». У розвитку кожної нації Мороз виділив два періоди – етнографічно-територіальний (домодерний) та духовно-волюнтаристичний (модерний). На його думку, в сучасному світі шанси на повноцінне існування мають тільки ті народи, які змогли створити концепцію світової нації. В. Мороз пропагував ідеї незамінності, центрального становища українства у світі: «... світ без України мене не цікавить!.. Україна і український інтерес мусять бути у цьому світі». Історик закликав усіх українців, незалежно від їх місця проживання у світі, залишатися апологетами української національної ідеї та захищати передусім українські інтереси [16].

У квітні 2001 р. В. Мороз в інтерв'ю для журналу «Орієнтири» різко розкритикував партії лівого спрямування, які він ототожнював із проросійськими силами в Україні. Колишній дисидент вважав великим досягненням падіння авторитету українських лівих на початку ХХІ ст.; із пересторогою ставився до перемоги комуністів Молдови на парламентських виборах у лютому 2001 р. та росту популярності лідера Соціалістичної партії України (СПУ) Олександра Мороза. В. Мороз різко протиставляв українських націонал-комуністів 20-х рр. ХХ ст., яких вважав захисниками української національної ідеї – та Комуністичну партію України 1990-х рр., яку характеризував як проросійську п'яту колону [24].

У другій половині 2001 р. В. Мороз зблизився із головою Львівської обласної державної адміністрації Михайлом Гладієм (березень 2001 – квітень 2002 рр.), який був також головою Аграрної партії України. Після того, як М. Гладій почув один із виступів колишнього дисидента, В. Мороза було призначено радником голови ОДА [10].

Стаття «Роль селянина-власника у сучасному українському відродженні» є друкованим варіантом виступу В. Мороза перед керівниками місцевих органів влади у Львові 5 грудня 2001 р. В. Мороз вважав наявність нормально функціонуючого села як структури і типу ментальності ознакою «здорового» суспільства. У статті виявилась прихильність історика до «хутірної філософії» П. Куліша з її традиційним возвеличенням села, наголосом на його особливому місці в державі та суспільстві. Мороз протиставляв цивілізацію Заходу, в якій, на його думку, відсутня специфічна сільська ментальність, цивілізації Сходу, де присутні сільські архетипи мислення [21, с. 10]. Різка антипатія до

Заходу була викликана в першу чергу розчаруванням В. Мороза західним способом життя під час перебування на еміграції, а також пасивністю США та країн Західної Європи у вирішенні українського питання.

Щодо власне українського села, то історик вважав основною причиною його занепаду колективізацію 1930-х рр. Колективізація та голодомор 1932–1933 рр., здійснені радянським режимом, фактично спричинилися до руйнування села в Україні, яке стало сприйматися як щось меншовартісне у радянській системі цінностей. В. Мороз різко засуджує в загальному політику комуністичного режиму в аграрній сфері, оскільки вона мала своїм наслідком знищення трудівників та власників, ліквідацію в селян стимулів до праці: «Найстрашніший злочин комунізму: він поставив «на вершині піраміди» не Трудівника, а Комбінатора...» Тому В. Мороз закликав відновити «шевченківське», дорадянське, приватновласницьке село в сучасній Україні. Найважливішою якістю українського села дослідник вважав його роль у національному житті українців. Мороз наголошував на тому, що село завжди було базою для українізації та осередком поширення української національної ідеї [21, с.12–13].

На думку В. Мороза, необхідною основою для забезпечення стабільності в суспільстві є створення міцного середнього класу та дозвіл купівлі-продажу землі в Україні. При цьому слід забезпечити формування класу селян-фермерів та не допустити скуповування землі великими власниками. Тому колишній дисидент засуджував намагання лівих партій у парламенті заблокувати позитивне вирішення питання щодо дозволу торгових операцій із землею [21, с. 16–17].

У березні 2002 р. побачила світ ще одна праця В. Мороза «Молодь і процес сучасного українського державотворення». У авторській передмові робиться акцент на важливості проблеми молоді в умовах «прискорення часу» та розриву між поколіннями, що в Україні підсилюється зміною системи, переходом від чужоземного панування до утворення власної незалежної держави [17, с.3].

В. Мороз вважав, що українська молодь повинна відігравати центральну роль у процесах національного державотворення. Оскільки світоглядні засади старшого покоління сформувались у часи перебування України в колоніальному становищі, воно не є здатним до повноцінного державотворення. Тому «нову епоху мусить зробити молодь». Історик виділив основні ментальні риси сучасної української молоді – відсутність комплексу неповноцінності по відношенню до Росії, орієнтованість на Захід, практицизм, прагматизм, прихильність до ринкової моделі економіки. В. Мороз вказав на особливу роль молоді в українській історії та національному русі, навівши приклади бою під Крутами, Листопадового Зриву 1918 р., руху ОУН у 30-х рр. ХХ ст. [17, с.5–10]

Проблему масового виїзду молоді за кордон В. Мороз вважав однією із найбільш загрозливих для України, констатує при цьому відсутність ефективної молодіжної політики в офіційного Києва. Колишній дисидент закликав молодь активно відстоювати українські інтереси, мати власну думку та захищати її; обережно ставитися до запозичень із Заходу, зокрема пропаганди космополітизму та мультикультуралізму [17, с.11–12].

Впродовж наступних років громадсько-політична діяльність В. Мороза, зважаючи на його похилий вік, стала менш активною та обмежилась нечисленними інтерв'ю в пресі та роботою на львівському радіо.

У лютому 2009 р. колишній дисидент дав інтерв'ю, в якому різко розкритикував третього президента України В. Ющенка за його політичну слабкість та конфлікт із прем'єр-міністром Ю. Тимошенко. В умовах перманентної політичної кризи та чвару у «помаранчевому таборі» В. Мороз закликав українські національні політичні сили до єдності. Основними причинами проблем України він вважав низький рівень політичної культури громадян, наявність значної кількості людей із радянським менталітетом на державних посадах, зокрема у Службі безпеки України та тиск зі сторони Росії [12].

З початком Революції Гідності 2013–2014 рр. В. Мороз активно підтримував Євромайдан та наполягав на підписанні Україною угоди про асоціацію із Європейським

Союзом. В інтерв'ю із автором даної статті 23 січня 2014 р. колишній дисидент заявив: «Для України Європа – то єдиний вихід з московської клітки». Історик вважав перемогу Майдану «перемогою української лінії в Україні» [10]. 30 січня 2014 р. В. Мороз взяв участь у прес-конференції «Громадянське суспільство: між владою та Майданом» у Львові. Історик закликав голів опозиційних фракцій об'єднатися навколо одного лідера, щоб уникнути розпорошення проукраїнських сил. Таким лідером він бачив Віталія Кличка, вважаючи його єдиним можливим претендентом на посаду президента України від опозиції [5].

Ще одне інтерв'ю, присвячене проблемам початку російської агресії проти України та сепаратизму на Донбасі, В. Мороз дав на початку червня 2014 р. Він висловив думку, що єдність українського народу під час подій 2013–2014 рр. вдалося зберегти, заявивши, що «нині на усій східній Україні йде процес українотворення». На думку історика, активна фаза російського збройного вторгнення в Україну вже розпочалася, і тільки внутрішні сили українського народу та вітчизняна армія можуть зупинити агресора. Мороз висловив переконаність у тому, що Україна як незалежна держава ніколи в майбутньому не зникне з карти світу, а її геополітична потужність буде тільки зростати [25].

Протягом усього періоду незалежності України В. Мороз активно працює на львівському радіо, використовуючи цю роботу для популяризації власних ідей в суспільстві. У 90-х рр. ХХ ст. колишній дисидент разом із журналістом Ігорем Демчуком був ведучим програми «Сторінки історії». На початку ХХІ ст. центральна передача львівського радіо на історичну тематику отримала назву «Далеке і близьке», а В. Мороз досить часто був її співведучим. Йому належала основна ідея програми – акцентування уваги на оптимістичних моментах української історії та виховування культу української перемоги. Погляд на історію України під таким кутом сприяв подоланню радіослухачами-українцями комплексу меншовартості. Зокрема, В. Мороз висвітлював діяльність ОУН, УПА, осмислював роль І. Мазепи, П. Орлика в історії української державності [27].

У травні 2009 р. під час радіопередачі, яка була присвячена Конотопській перемозі українських військ гетьмана І. Виговського над московською армією, В. Мороз позитивно оцінив урочисте відзначення та святкування 350-річчя цієї події. Також колишній дисидент засудив представників російської та частково української історіографії, які не стояли на засадах національно-української оцінки цієї події. Головним завданням у даному контексті В. Мороз вважав позбавлення української історичної науки від радянських пережитків та антинаціональних тенденцій. Під час іншої радіопередачі історик висвітлював діяльність українських націонал-комуністів 1920-х рр. Миколи Хвильового та Миколи Скрипника, яких вважав символами українства періоду проведення політики українізації [27]. Діяльність В. Мороза у сфері радіомовлення сприяла суспільному поширенню україноцентричного бачення вітчизняної історії та відіграла важливу роль у процесі формування національної ідентичності.

Отже, громадсько-політична діяльність В. Мороза періоду кінця ХХ – початку ХХІ ст. була спрямована на утвердження незалежної Української держави. Основними формами роботи колишнього дисидента були викладацька діяльність, виголошення промов, інтерв'ю у засобах масової інформації, написання програмних публіцистичних статей, виступи на радіо. Ще до проголошення незалежності України В. Мороз в першу чергу наголошував на необхідності побудови сильної української армії як основної запоруки утвердження національної державності. У 90-х рр. ХХ ст. історик, не маючи українського громадянства, зумів стати одним із провідних ідеологів СНПУ. Його концепція соціал-націоналізму або націоналізму ХХІ століття набула популярності та є актуальною і сьогодні. Зближення з АПУ дещо змінило погляди колишнього дисидента в сторону певного компромісу із владою, проте при цьому позитивним моментом стала можливість більшого поширення ідей В. Мороза.

Усі статті і виступи В. Мороза мали на меті утвердження та поширення в суспільстві принципів україноцентризму, українського націоналізму, культу міцної та

потужної Української держави, національно орієнтованого бачення вітчизняної історії. Також вони пронизані різкою критикою української влади та її діяльності у національно-культурній та соціально-економічній сферах. Досить цікавою є політологічна оцінка В. Мороза основних подій вітчизняної та зарубіжної історії періоду рубежу тисячоліть. При цьому варто відзначити, що діяльність В. Мороза у сфері політики була менш інтенсивною, ніж робота деяких інших представників покоління колишніх дисидентів; вона так і не набула загальнодержавного характеру, в більшості випадків обмежуючись територією Львівщини. Тим не менш, публіцистика Валентина Мороза, безумовно, є явищем всеукраїнського масштабу.

1. Андрусечко П. Шлях Тягнибока до Свободи / П. Андрусечко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrzurnal.eu/ukr.archive.html/340/>. – 2009.
2. Базелюк М. Імперський синдром «Не пуцать!» / М. Базелюк // Анабазис / Anabasis (Toronto). – 1990. – Fall. – С. 16.
3. Бурнашов Г. Шістдесятник // Г. Бурнашов / Борітеся – поборете! Нариси. Публіцистика 1990–2000 рр. – Івано-Франківськ : ЛІК, 2000. – С. 50–71.
4. Валентин Мороз // Рух опору в Україні: 1960–1990. Енциклопедичний довідник / Передм. Осипа Зінкевича, Олеся Обертаса. – К. : Смолоскип, 2010. – С. 443–445.
5. Валентин Мороз про президентство Кличка та парасольку курви // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.varianty.net/17352-valentyn-moroz-pro-prezydentstvo-klychka-ta-parasolku-kurvy>. – 2014. – 30 січня.
6. Валентин Мороз у Львові // Анабазис / Anabasis (Toronto). – 1990. – Winter. – С. 19.
7. Волощак А. «Бентежний дух, що розрізає ґрати...» / А. Волощак // За вільну Україну. – 1991. – 6 грудня.
8. Гринів О. Українська націологія: від Другої світової війни до відродження держави. Історичні нариси / О. Гринів. – Львів : Світ, 2004. – 592 с.
9. Гуцул Е. Социал-националисты провозгласили великий поход на Восток... Украины / Е. Гуцул // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.zn.ua/ARCHIVE/sotsial-natsionalisty_provozglasili_velikiy_pohod_na_vostok_ukrainy.html. – 1999. – 26 марта.
10. Інтерв'ю Б. Паски з В. Морозом. м. Львів. 23. 01. 2014 р.
11. Київ, лекція в Політехнічному інституті // Анабазис / Anabasis (Toronto). – 1990. – Winter. – С. 18.
12. Лопух І. Валентин Мороз «Ющенко займається самогубством» / І. Лопух // Експрес. – 2009. – 17 лютого.
13. Мороз В. Більше плямистих хлопців... / В. Мороз // Анабазис / Anabasis (Toronto). – 1990. – Winter. – С. 3.
14. Мороз В. Збільшувати націоналістичний потенціал України / В. Мороз // Правий напрям / ред. А. Радомський. – Львів : Ліґа-прес, 1998. – С. 35–37.
15. Мороз В. Їдемо в Україну? – Так, але не для туризму / В. Мороз // Анабазис / Anabasis (Toronto). – 1991. – Spring. – С. 18–19.
16. Мороз В. Концепція світового українця / В. Мороз // Орієнтири. – 2001. – № 5. – С. 5,8.
17. Мороз В. Молодь і процес сучасного українського державотворення / В. Мороз. – Львів : Астрон, 2002. – 19 с.
18. Мороз В. Націоналізм ХХІ століття / В. Мороз. – Львів: Сурма, 1997. – 23 с.
19. Мороз В. Націоналізм ХХІ століття / В. Мороз. – Львів : Фонд Дмитра Донцова, 2004. – 18 с.
20. Мороз В. Перші виступи в Україні – після 20-літньої перерви! / В. Мороз // Анабазис / Anabasis (Toronto). – 1990. – Summer. – С. 8–9.
21. Мороз В. Роль селянина-власника у сучасному українському відродженні / В. Мороз. – Львів : Астрон, 2002. – 23 с.
22. Мороз В. У пошуках українського Піночета / В. Мороз. – Львів : Сурма, 1999. – 24 с.
23. Мороз В. Що таке історик на 12,5 % / В. Мороз // Соціал-націоналіст. – 1994. – № 8. – С. 2.
24. Мороз проти Мороза // Орієнтири. – 2001. – № 2. – С. 2–3.
25. Парубій Х. Валентин Мороз: «Україну загнати в російську клітку вже неможливо» / Х. Парубій // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrnationalism.com/interview/587-valentyn-moroz-ukrainu-zahnaty-v-rosiisku-klitku-vzhe-nemozhlyvo/587-valentyn-moroz-ukrainu-zahnaty-v-rosiisku-klitku-vzhe-nemozhlyvo.html>. – 2014. – 6 червня.
26. Полянський О. Українська національна революція 1917–1920 рр. в історичній концепції Валентина Мороза / О. Полянський // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/20/06-10Polanskyj.pdf>.
27. Шайда Н. Історична передача «Далеке і близьке» у стратегії формування національної ідентичності українців / Н. Шайда // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lnu.edu.ua/faculty/jur/vurpusk/7n12/tv12-69.pdf>. – 2013.

28. Шановська О. Діяльність Народного Руху України з розробки національної програми та практичного втілення її в процесі державотворення (1989–1996 рр.): автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О. Шановська. – Одеса, 2003. – 21 с.
29. Ювілейний вечір, організований СНПУ, з нагоди 65-річчя Валентина Мороза // Орієнтири. – 2001. – № 4. – С. 6.

Статья освещает основные этапы общественно-политической деятельности украинского историка и публициста, бывшего диссидента Валентина Мороза в Украине в 90-х гг. XX - начале XXI века. Автор анализирует его националистические, политологические идеи и роль в ключевых событиях истории Украины периода независимости. Исследованы основные публицистические произведения В. Мороза, в частности «Национализм XXI века», «В поисках украинского Пиночета», «Роль крестьянина-собственника в современном украинском возрождении» и другие. В статье раскрывается вклад В. Мороза в распространении идей украинского национализма и украиноцентризма.

Ключевые слова: Валентин Мороз, украинский национализм, Социал-национальная партия Украины, Аграрная партия Украины, Революция Достоинства.

The article highlights the main stages of social and political activity of Ukrainian historian and journalist, former dissident Valentyn Moroz in Ukraine in the 90's XX - XXI century. The author analyzes its natiology, political ideas and role in key events of the history of Ukraine's independence period. The basic journalistic works of V. Moroz, including "Nationalism XXI century", "In Search of Ukrainian Pinochet", "The role of the farmer-owner in the modern Ukrainian revival" are researched. The article reveals the contribution of Moroz in spreading the ideas of Ukrainian nationalism and ukrainocentrism.

Keywords: Valentyn Moroz, Ukrainian nationalism, the Social-National Party of Ukraine, the Agrarian Party of Ukraine, the Revolution of Dignity.